

AZ ÉRTELMISÉG VÁLSÁGÁNAK GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI HÁTTERE.

Dr. Laky Dezső választmányi tag előadása:

1. Az értelmiség válsága nem újkeletű, háború utáni probléma.

Az értelmiség válságának problémája Magyarországon sem hirtelen sarjadt ki. Már a világháború előtt kavargott az. Ankétek egész sora foglalkozott nálunk is az értelmiség két fontos csoportjának: a köz- és magántisztviselőknek a sorsával, nehéz körülményeivel. De jól emlékezhetünk azokra a panaszokra is, melyek a szabad pályán működő szellemi munkások jövőjét féltették a mindinkább élesedő versenytől, mely a friss elemeknek egyre odaözléséből eredt.

Akkor azonban a probléma jórészt gazdasági kérdésként kezeltetett. A drágaságnak az a mindinkább megszervezkedő folyamata, mely a világháborút megelőző tíz esztendő korszakának jellegzetes vonása volt, különösen a tisztviselőosztályban váltott ki visszhangot. Az ú. n. fizetésjavítási mozgalmak lettek a legtipikusabb vonása a tisztviselőkarbeli értelmiség törekvéseinek. Maga: a lét kérdése azonban nem került felszínre. A fejlődő gazdasági élet, s a nem ok nélkül terjeszkedő igazgatás (egyéb lehetőségek mellett) körülbelül mindenkinek módot nyújtott arra, hogy tényleg szerephez is jusson, ha értelmiségi pályára készült. Legfeljebb szerényebb kenyérdarabbal kellett ott beérnie, ahol másnak kalácsot adott az élet.

Valóban Magyarország közgazdasági életének nagyvonalú fejlődése nélkül nem történhetett volna meg, hogy azok az egyre nagyobb hullámokban hömpölygő tömegek, amelyek évente pl. a főiskolák kapuin tódultak ki, természetes úton levezetődjenek, megtalálják az érvényesülés ösvényét. Aki azonban — utólag is bár — vizsgálat alá veszi azt a gyors ütemű evolúciót, mely a nyolcvanas évek primitív viszonyai után Magyarországnak úgy ipari életében, mint kereskedelmi organizációjában, valamint pénzügyi és hitelviszonyaiban is lepergett, nem csodálkozhatik azon, hogy egyetemi hallgatóságunk létszáma 25 — 30 év leforgása alatt az előbb észlelt arányoknak két és félszeresére ugrott a háborús évtized első felében.

A főiskolai hallgatók számának megduzzadása ebben az időben nyilván másodfokú jelensége volt a közgazdasági élet megerősödésének és a kultúra terjedésének. Nem egyenlő időszakokban történő előretöréssel, sőt egymást láncolatosan, időnkint, felváltva látjuk azt, hogy a vezető értelmiségi pályákra törekvő elemek: hol a jog- és államtudományi karok, hol az orvosi stb. karok vagy éppenséggel a Műegyetem falait keresik fel szinte meglepetésszerűen sokan és szíva ott

magukba felsőbbrendű ismereteket, indulnak el, — ki-ki a maga pályájára. De nem érdekes bizonyosága-e e mozgalmas képnek az, hogy a múlt század hetvenes éveinek első felében átlag jóval több (3087) volt a jog- és államtudományi hallgatók száma, mint jó 20 éven át később, amikor számuk alig-alig haladta meg (vagy meg sem haladta) a 2500-at. Csak a millenárius évet követő években kezd ismét egyenes vonalban felfelé törni a jogászfifjúság száma s ér el most 6000-nél is nagyobb értékeket, hogy azután a század második évtizedének elején a nagy túlekedés ellanyhuljon és helyet adjon a más pályákon észlelt konjunktúrák kihasználásának. Mert kétségtelen pl., hogy az orvostan-hallgatók száma megcsökkenésében, ami a 90-es években és a 900-as évek elején is jelentkezett, jó része volt az ú. n. jogi pályák szándékolt megrohanásának. De másfelől nagyon valószínű az is, hogy a jog- és államtudományi karok és a jogakadémiák tantermeiből vonódott el annak a hirtelen megduzzadt hallgatósnak bizonyos csoportja, mely a világháborút a megelőző 10 éven keresztül szívós kitartással az orvosi diploma elérésének védő övezetét ostromolta. Hasonló tüneteket tapasztalhattunk a mérnök hallgatószám felvonulásában is. Itt azonban az emelkedő hullám már a 90-es évek vége felé tornyosulni kezdett, a háborút megelőző években pedig éppenséggel tetőzött, noha a műszaki pályák természetében rejlő okok következtében a műegyetemre tóduló ifjúság nem fűzhetett tanulmányaihoz olyan reményeket, mint az orvosi tudományokat búvárló ifjúság, mely a maga jövőjét — a korlátlan versenyre alapozva — sokkal szebb színekben festhette meg, mintsem a mérnökiifjúság.

2. A kiegyezést követő korszak alapozta meg az értelmiség eljövendő válságát.

Hiba volna azonban a régi Magyarország gazdasági fejlődésében mutatkozó ezeket a tanulságokat, melyeket egyébként a filozófiai karok hallgatószámának adatai is megerősítenek, csupán és kizárólagosan a közgazdasági élet fellendülésével magyarázni, vagy az állami és autonóm igazgatás szükségleteinek fokozódásával. Egyéb, mélyebb: a társadalmi élet struktúráját irányító hatóokok is működtek ekkor közre a legmagasabb kvalifikációjú és értelmi ifjúság számának szaporodásában. Ezekről meg kell emlékeznünk. Különböző nem tudók megérteni azokat az okokat, melyek az értelmiség mai válságának előidézésében ludasak.

A kiegyezés előtt álló Magyarországon nem volt több az egyetemi hallgatók száma, mint 3330. Túlnyomórészt jogászfifjúság voltak. Orvosnak hatodrészüket sem készült; mérnöknek egy tizedrészüket sem; tanárnak kevesebb, mint huszadrészüket. Az alkotmányát visszanyert Magyarországon azonban a főiskolai hallgatók száma a múlt század

hetvenes éveinek elején már 5000 felé járt. Ezután 25 éven keresztül csaknem mozdulatlan volt, és csak a belső összetételében mutatkoztak időnkint változások.

Pontosan 25—30 év múltán azonban, hogysesem a magyar főiskolai hallgatóság számában az első nagy emelkedés jelentkezett, — a 90-es évek második felében tehát, — jelentkezik a magyar egyetemek hallgatóságának alakulásában az a második nagy mozgalom, mely a világháború évéig sem csillapodik, sőt ereje egyre izmosodik. A két mozgalom fellépése szervesen együvé tartozik, az ok és okozat viszonya bennük tisztán szembeötlik. Más szóval, amint a magyar értelmiség sorai közé mind szilárdabban ágyazta be magát az a nagyszámú tömeg, mely a múlt század hetvenes évei óta az egyetemeket látogatta, a saját foglalkozásához való ragaszkodás volt az egyik legfőbb ok arra nézve, hogy a szellemi pályán érvényesülő egyének a világ minden kincséért sem szánták volna gyermekeiket más pályára, mint amelyet a magukénak vallottak. Tisztán láthatóvá vált az a folyamat, hogy az értelmiség önmagát szaporítja. Míg pl. a mezőgazdasági munkásnép feleslegének a kivándorlás emlékezetes mozgalmá mellett megélhetést nyújtott a városbaözönlés, vagy pontosabban: az iparforgalmi foglalkozások nagyobb munkakereslete, addig az értelmiségi népesség felfogásában nyílegyenesen érvényesült az az irányzat, hogy a fiúk is kövessék az apjuk példáját és szellemi munkát végezve gondoskodjanak a maguk és családjuk fenntartásáról.

Nem tartozik tanulmányunk körébe annak a vizsgálata, hogy a múlt század utolsó harmadában (szemben a század közepétől eltelt évekkel) esetleg nem a birtokos nemes osztály társadalmi helyzetének megbillenése okozta-e azt a fejlődést, hogy a magyar egyetemek folyosói már akkor annyira benépesedtek.

Mindenesetre kétségtelen, hogy még 1900-ban is, amely évre vonatkozólag már ismerjük az egyetemi hallgatók szüleinek foglalkozási viszonyait, a közép-, és nagybirtokos szülők gyermekei jóval nagyobb tömeget képviseltek a tudományegyetemi és műegyetemi hallgatóság sorai között (5.62%), mintsem a népességi arányszámok tiszta mérlegelése alapján következtethettünk volna. Ez világosan igazolta azt a törekvést, hogy közép- és nagybirtokosságunk speciális gazdasági tanulmányok mellett szívesen fogta gyermekeit egyéb tanulmányokra. Sőt, hogy népességünknek az az értékes rétege mennyire megértette az idők szavát, abból láthatjuk, hogy 1900-ban a joghallgatók között semmivel sem volt több a közép- és nagybirtokosok fiainak arányszáma, mint a műegyetemi hallgatók között.

Gondolatmenetünk szempontjából azonban nem ez a fontos. Sokkal inkább az, hogy már a századforduló táján uralta az egyetemi hallgatók tömegét azoknak az ifjaknak a száma, akik maguk is értel-

miségi foglalkozású egyének gyermekei voltak. Nem jellemző-e az a körülmény, hogy 1900-ban a magyar egyetemeken tanuló ifjúság 19.8%-a köztisztviselő gyermeke volt, 12.4 százaléka a tanárok, tanítóké, vagy lelkészeké, 10.1%-a orvosoké, ügyvédeké, mérnököké és egyéb szabad foglalkozású egyéneké, — az értelmiség egyéb kategóriái pedig további 20.7%-ot kötöttek le az egyetemi ifjak szülői közül? Megközelítőleg tehát az egyetemi hallgatók $\frac{2}{3}$ -ad része (63.1%) volt maga is értelmiségi szülők gyermeke s nem kétséges, hogy ebben a csoportban is a vezető hely a köztisztviselői foglalkozású szülők gyermekeit illette meg, akik közé nyilván nyugodtan számíthatjuk a tanügy és az egyházi szolgálat körében elhelyezkedett egyének leszármazottait is.

3. A világháború előtt már tisztán látszik: az intelligencia önmagát sorporítja.

Az ú. n. intelligencia tehát — ismételjük — önmagát tenyészette tovább akkor, midőn sarjadékait sokszor nagy lemondások árán minden áron a főiskolákon taníttatta. Pedig ugyanekkor már kezdtek feltűnedezni az értelmiség jövődjének összetételének azok az alapvonásai, melyek azután a háborút megelőző esztendőök során egyre határozottabban rajzolódottak elének, — 1914-ben olyan erősen, hogy a magyar egyetemi ifjúság 1914. évi alakulásának vizsgálata a társadalmi fejlődés irányait kutató szemek már akkor sem téveszthette volna meg gyökeres átalakulás felől, mely a magyar társadalomban pár évtized alatt végbement.

Ez az időtáj is még a köztisztviselők gyermekeinek nagy érdeklődését bizonyítja az egyetemi tanulmányok iránt. Az egyetemi ifjúság 25.2%-a még mindig a tágabb értelemben vett közszolgálati tisztviselők, 8.2%-a pedig az ú. n. szabadfoglalkozású egyének gyermeke. Az egyetemek hallgatóságának összetételében azonban akkor már tisztán látjuk annak a nagy harcnak a megindulását, melyet a középosztálynak csak pitvarára érkezett vagy a középosztályon kívül álló népességi csoportok gyermekei indítottak meg a főiskolák s majdan az értelmiségi pályák pozíciói ellen. Erre nem abból következtetünk, hogy a mezőgazdasági, a bányászati, ipari, elsősorban pedig a kereskedelmi és szállítási tisztviselők gyermekei szisztematikus fejlődés után immár 127%-át tették a magyar egyetemi ifjúságnak. Ezzel a tanultsággal legfeljebb azt a felfogásunkat támasztjuk alá, hogy iparforgalmi élet haladása által előbb megkívánt tisztviselői szükséglet nemcsak a tényleg jelentkező szükségletet termelte ki, hanem ezek a tisztviselők is az egyetemekre küldték gyermekeiket, — ha talán az esetek nagy számában maguk nem is rendelkeztek főiskolai műveltséggel.

De sokkal inkább jellemző volt az, hogy azok a tömegek is megmozdultak és mind gyakrabban áldoztak gyermekeik főiskolai tanul-

mányaira, melyek érdeklődése még a 900-as évek elején lanya volt vagy egyáltalán csak alig jelentkezett. A kisbirtokosság az 1914. évi, már nagyra nőtt, egyetemi ifjúságnak kevés híján 10%-át szolgáltatta, a kiskereskedők vagy kis szállítási vállalkozók csaknem ugyanennyi részét; a kisiparosok még több is, mint 10%-át. Ennek a három kategóriának a gyermekei közül való tehát a világháború közvetlen küszöbén a magyar főiskolai ifjúság közel $\frac{1}{3}$ része s ugyanekkor 1000 főnél nagyobb számban tanultak az egyetemen olyan ifjak is, kiknek atyja a mezőgazdaságban, iparban, vagy a forgalomban csak mint segédszemélyzetbeli egyén: munkás vagy egyéb minőségben kapcsolódott.

Azt mondhatjuk, hogy a világháborút megelőző esztendő adatainak vizsgálata határozott tanulsággal szolgál. A főiskolai tanulmányok iránt való érdeklődés mindinkább közkinccsévé vált a nemzet egyetemének. Olyan társadalmi csoportok sarjadékai is átlépték a tudományos munka csarnokait, — és sokan át is lépték, — akiknek elődei minden bizonnyal közönnyel mentek el ez épületek mellett. A főiskolai tanulmányok demokratizálódtak, a nemzet köztulajdonává kezdtek válni. Ezzel azonban már a harmadik oszlop indult rohamra az értelmiségi pályák felé. A 90-es évek közepétől fogva a köztisztviselők gyermekeinek oszlopa sűrűsödött. A 900-as évek elején mind hatalmasabbá vált az iparforgalmi pályán dolgozó tisztviselői kar gyermekeinek egyetemek felé törekvő oszlopa. A század első évtizedének végén pedig már teljes felfejlődésében látjuk azt az oszlopot is, amelyet a kispolgárság, valamint az agrár és az iparforgalmi proletariátus is alkotott.

Persze ugyanezt a folyamatot épp így észlelhetnők akkor is, ha a középiskolai növendékek társadalmi tagozódását kutatnók a világháborút megelőző esztendő során. De talán nem hiba, ha gondolatmenetünkben a súlyt a főiskolai tanulmányok végzésére vetjük, mint-hogy közfelfogás szerint (s nem helytelenül) az értelmiség válságának egyik legfájóbb pontja napjainkban éppen a főiskolákon oklevelet szerzett ifjak nagy tanácstalansága.

A világháborút megelőző évek tanulságát azonban még érthetőbben is kifejezhetjük. Valójában nagy harc indult meg társadalmunkban az értelmiségi pályákon való elhelyezkedés érdekében. Harc, melynek kinövései is voltak, de amely végső eredményben mégis csak azért a tétért folyt, hogy az eljövendő időkben ki uralja az értelmiségi pályákat. Azok a társadalmi rétegek-e, amelyek régi jogon voltak e pozíciók birtokosai, vagy helyükbe új elemek emelkedhetnek fel. Szilárd a meggyőződésünk, hogy ha a világháború sötétsége nem is szakadt volna ránk, s ma Nagy-Magyarország boldog, de valaha eléggé meg nem becsült, éveit élők, szintén már jó régen kirobbant volna az az összeütközés, mely a magyar értelmiségi pályákon a kereslet és kínálat

egyenlőtlenségéből támadt s melynek az erejét és veszélyességét csak fokozta az a szomorú sors, mely a háború óta részünk lett, minek folytán sokszorosán éreztük azokat a sebeket, melyeknek egyszeri fájdalom is ugyancsak szinte elviselhetetlen teher. Ebben az összeütközésben az alulról feltörő elemek hozták magukkal a kisebb műveltséget, a kevesebb vagy éppen semmiféle tradíciót. Viszont a kitartásuk és akaratuk nem megvetendő, sokszor észlelt vagyoni erejük pedig éppenséggel félelmes ellenfelekké avatta őket.

4. A világháború következtében nem robban ki a lappangó válság.

A harc kirobbanását a világháború kitörése előadta. A világháború rövid időre megakasztotta a probléma teljes kifejlődését. A fegyverek zöreje pillanatnyilag pihenőt parancsolt annak a válságnak előkészítésében, melynek egykoron-eljövételében a társadalmat feszítő erők s elsősorban a felemelkedés vágya oly hathatósan közreműködtek. A világháború éveiben az értelmiség problémaköre jóval egyszerűbbé, egyoldalúbbá vált. Jórészt a megélhetés gondjai uralták most a kérdést. Jobbára a kevesebb vagy több fizetés körül forgott a vita. A háborús rendes és rendkívüli segélyekért való, de sajnos kényszerű túlekedés töltötte ki az értelmiség, vagy pontosabban a tisztviselői mozgalmak tartalmát. Az elhelyezkedés nem került nagyobb nehézségbe. A háború csontkeze az értelmiségi foglalkozások rendjében is széles sávokat döntött ki. A megürült helyekre új emberek léphettek. De a háború gazdasági megszervezése egyébként is bizonyos konjunktúrát jelentett a szellemi munka folyamatában. Előbb nem ismert közületi és gazdasági organizációk támadtak, melyek annál könnyebben felszívták a szellemi munka piacán jelentkező minden kínálatot, mert a kínálat állandóan csökkent. Utólag ki vonhatná pl. kétségbe azt, hogy a női munkának jól ismert s valóban nagyszabású előtérbe nyomulása az értelmiségi pályákon Magyarországon is a múlt század második felében s éppen a világháború éveiben indult el hódító útjára? S másfelől lehet-e akár abban kétségünk, hogy az értelmiségi pályákra már előbb vagy a háború után készült férfiak közül sokan azért kerültek hátrább, mert a harctereket járták akkor, mikor itthon a pozíciókat, a polgári élet lehetőségeit osztogatták?

Ez a kényszerhelyzet leginkább az értelmiségi pályákon jelentkezett. Mindenki előtt jól ismert tény az, hogy a világháború nemcsak a hadrakelt sereg mozgulataival emlékeztetett soha nem észlelt arányú népvándorlásra. A népesség belső struktúrájában is roppant nagy változások történtek. A háborús ipar előbb nem sejtett mértékben vont magához munkáskezeket. A faluból a városba való áramlásnak hatalmas időszaka volt ez a pár év. S mégis, a világháború után, mikor az ipar elveszti tápláló forrását s átmenetileg válságos éveket él, mintha

varázsvessző törölte volna ki Magyarország gazdaságtársadalmi fejlődéséből ezt a korszakot, mely új tömegeknek adott ipari munkát. A foglalkozáscsere, vagy pontosabban: a régi foglalkozásra való visszatérés, aránylag könnyen ment. A hazatérő ipari munkást nem várta itt máról-holnapra termelt munkástörzs versenye. Igaz, hogy a helyzet is egyszerűbb volt. A háborús években leromlott földművelés helyreállítása jó pár évre biztos egzisztenciát ígért gazdának és cselédnek egyaránt. A rohamosan emelkedő termény- és állatarak pedig jó megélhetést is,— ha azután később, mint jól tudjuk, itt is felviradt a fekete péntek napja.

Persze a gazdaságtársadalmi fejlődésnek ez a része kívül esik előadásom körén. Gondolatmenetem kifejtése csak azt kívánja illusztrálni, hogy míg az iparban és mezőgazdaságban a fizikai munkát végző egyének a világháborút követő években nem torlódtak egymásra, addig az értelmiségi foglalkozásokban azonnal megtörtént az összeütközés.

Ezt az összeütközést azonban közelebbről szemügyre kell vennünk, hogy jobban felderíthessük az értelmiség válságának tényezőit. Mint említettük, a világháború évei alatt sokan sodródtak értelmiségi életpályára, akik az események feszítő ereje nélkül sohasem folytattak volna kereső foglalkozást, vagy normális körülmények között s egyenlő versenyfeltételekkel, csak később érthettek volna el oda, — esetleg jóval hátrább szorulva, — mintsem ahova kedvező sorsuk segítette őket. Bizonyára volt közöttük sok olyan, akit érdemes tudás emelt a helyére. Mások legalább az átlagos értéket képviselték. De sokan kötöttek ki a szellemi munkát kívánó pályák partjain idő előtt. Legalább abban az értelemben idő előtt, hogy sorrendben nem az a hely illette volna meg őket, mint amelyet birtokoltak.

Hiábavaló fáradság volna utólag annak firtatása, hogy sokan a háborús években esetleg éppenséggel elégtelen szellemi felkészültséggel szállták-e meg az értelmiség kereseti pozícióit. Ne vessződjünk tehát az értékelés munkájával s ne törődjünk azzal sem, hogy esetleg nem az értelmiségi foglalkozások köré tömörült népesség mostoha viszonyai voltak-e elindítói annak a fejlődésnek, hogy a szellemi munkások életében is jól ismert jelenséggé vált a családtagoknak az a munkakumulálása, melyet addig a munkásháztartások számos példája valószínűsített. Viszont azonban annál határozottabban kell rámutatnunk arra a tényre, mely az értelmiség válságának a háború alatt alig parázsló tüzét lángallobbantotta.

5. A szellemi munkapiac diszharmóniája jelentkezik a világháború vége után.

Az értelmiségi, a szellemi munkapiacon azonnal diszharmónia lépett fel. A munkakínálat a világháború befejeződése után hirtelen

megnövekedett s korántsem jelentkezett e kínálat felvételére kereslet. Sőt, amint az egyes évek tovább sodródtak, mindinkább mozgó lápra emeltek látszott az a cölöpépítmény, melyet eszmeileg a szellemi munka folytatóinak az általános nemzeti munkapiacon való elhelyezésére összeróhattunk. Az épületben zúr-zavar támadt. Nemcsak az épület szűk mivoltán múltott a baj. Az egymással szemben álló csoportok rendje ugyancsak megbomlott s hovatovább kusza összevisszaságban igyekezett s igyekszik ki-ki a maga számára megmenteni vagy megszerezni azt a lakrészt, melyhez, véli, joga, és érzi, hogy ereje van.

A közös épületben ott tartózkodtak azok, akik még a világháború előtti időben szerzett jogok címén számítottak az értelmiség birtokba jutott képviselői közé. Akiknek állását tehát a végzett munka becse patinázhatta be. De ott sürgött-forgott a háborús szukreszcencia is. Gyakran alsóbbrendű kvalifikációval, de még többször anyagi körülményei által kényszerítve, hogy ragaszkodjék munkahelyéhez. A közös épületbe szorultak azok, akiknek a háború szerencsétlen vége után, mint a magyar államiság hű képviselőinek a lábai alatt, az ellenséges államok jogara alá került magyar országrészekén forró lett a talaj. Akik tehát elhagyni kényszerültek régi munkásságuk színterét s hirtelen torlódtak arra a megcsorbult magyar szellemi munkapiacra, ahová a háború előtt észlelt fejlődés következtében amúgy is társadalmi törvénytörés erejénél fogva ismét sokan törekedtek az intelligencia sajátos önmagát-termelése, ill. az intellektuális pályáknak egyre újabb tömegeket megfogó varázslatos, mágnus-erejének vonzása folytán.

A régi, már beérkezett elemek ellenállása; a nemzet becsületbeli kötelessége a hozzá hű fiakkal szemben; a háború óta megtelepült csoportok szívós ragaszkodása elért pozíciójukhoz, — e három fontos ok mellett azonban egyéb okok is jelentkeztek, — együttesen szinte teljesen összebonyolították az értelmiségi pályákon a már ott levők, vagy az odatörekvők rendjét. Ezek az okok a még ma is élő tegnap s a már ma is itt levő holnap bonyolult, szövevényes társadalmi fejlődéséből erednek. Meg kell vizsgálnunk ezeket.

A legfontosabb kérdés mindenestre az, vajjon Csonka-Magyarország különböző társadalmi rétegeiben látjuk-e azoknak a folyamatoknak ismétlődését, vagy esetleg továbbfejlődését, melyekkel a világháborút megelőző időkben magyarítottuk az értelmiség válságának logikus s alig elhárítható kifejlődését. Mert bármily szomorú is azokra gondolni, akik a magyar értelmiség közvetlenül dolgozó tényezői közül úgy estek ki, hogy az átgondoltnak a legjobb szándékkal sem vélelmezhetjük létszámapasztások miatt veszítették el helyüket a közszolgálatban vagy a gazdasági életben; s bármily

nehézzé vált a szabad pályákon működő elemeknek az életért való küzdelme, az egyre inkább a húsrá és vére menő küzdelem miatt: az ő sorsuk, mint akár azoké, akikhez az élet nem volt olyas, mostoha, mégis csak a letűnő, az elhalványuló csillagé, melynek lángja hova-tovább már pislog vagy éppen kialvóban van. De mögöttük és mögöttünk ott dübörög a fiatalabbak lépte, azoké a fiatalabbaké, akiket a háborús vagy háború utáni nemzedéknek szoktak mondani s akiknek jövőjével szemben nagyon sok és jó reményt nem táplálhat a legszeretőbb szív sem.

6. Nagy roham az egyetemek ellen.

Azok, akik törődnek az értelmiség problémájának a világháború óta eltelt 10—12 éven keresztül való fejlődésével, egységesek abban a felfogásban, hogy a probléma legégetőbb pontja nem az értelmiségi pályákon már vagy még elhelyezkedett egyének viszonyai, — noha ezeknek a viszonyoknak mivoltáról is lesz módunk még egyet-mást előadni. Az a szinte eszeveszett hajsza, mely a világháború óta nyilatkozik a magyar főiskolai ifjúságnak az egyetemek felé való tódulásában, köti le inkább a figyelmüket. A legközelebb múlt idők viszonyainak kutatása lehet tehát a cél, mely tovább vezet bennünket szemlénkben, — annál inkább, mert azok a jól ismert irányok, melyek felfejlődéséről szemlénk első felében számot adtunk, még sokkal karakterisztikusabban ütöttek ki a világháború után az egyetemi ifjúság társadalmi tagozódásából. Igaz, hogy azok a törvényhozási intézkedések, melyek az ú. n. zárt létszám (numerus clausus) intézményét honosították meg egyetemeinken, erősen ható normatív tényezőkként jelentkeztek. De a nagy, a mélyebb forrásokból táplálkozó társadalmi mozgalmak lüktetését kevésbé gyengítették.

A világháborút közvetlenül követő (1918/19) egyetemi tanévben a két budapesti egyetemnek (és megmaradt területünkön működő jogi és hittudományi főiskoláknak) oly roppant nagy (18-449) lett hallgatói létszáma, mintha a háborús idők által tanulmányaitól elvont ifjúság egyszerre kívánta volna pótolni a mulasztottakat. Az az úr, mely a második és harmadik háborús év folyamán a magyar főiskolai hallgatóság számában mutatkozott, a már előbb a háború negyedik évében jelentkezett fejlődés kiéleződésével egy csapásra eltűnt. Tisztán látszott, hogy a háború után az egyetemek tantermeiben még nagyobb lett a zsúfoltság, mint aminő ott már a háború előtt is megvolt.

Ha azonban annak a hallgatóságnak a társadalmi összetételét vizsgáljuk, a háború utolsó évében, mikor a hadi szolgálatot teljesítő fiatal emberek már bizonyos kedvezményeket élveztek főiskolai tanulmányaik terén s a háborút követő tanévben is, mikor ezeknek a ked-

vezményeknek átfogóbb rendszere alakult ki, egészen frappánsan igazolódik az a gondolatmenetünk, mellyel az értelmiség válságának társadalmi hátterét igyekszünk megrajzolni. Az 1918/19. évi nagy hallgatói létszámnak is még 23.7%-a köztisztviselő szülők gyermeke, sőt ez az arányszám nyilván még jóval magasabb lett volna, ha tudnók, hogy a tisztviselői nyugdíjas szülőknek mekkora része volt köztisztviselő, vagy köztisztviselő özvegye.

Híven azonban a századforduló után adott jellemzéshez, az iparforgalmi tisztviselők gyermekei is úgy részesedtek most a főiskolai hallgatóság tömegében (16.0%), mint soha korábban. De a legszembeötlőbb mozzanata a háború végefelé és háború után észlelt fejlődésnek mégis az a szinte elementáris roham volt, melyet az egyes gazdasági életpályákon önálló egzisztenciát folytató elemek gyermekei indítottak meg az egyetemek ellen. A többször idézett s a háború után következő első tanévben az egyetemi hallgatóságnak 15.7%-a a kereskedelem, hitel vagy közlekedés körébe tartozó önálló vállalkozók gyermeke volt; 11.3%-a pedig iparosoké, jelezve azt, hogy azok a törekvések, melyek bizonyos népességi rétegeinkben már a háború előtt mutatkoztak s melyek az anyagi érvényesülés biztosítása után a szellemi pályákon való szupremáciát is birtokba akarták venni, nemcsak változatlan, hanem még fokozódó erővel érvényesültek. S bizonyára még virulensebb erővel léptek volna fel a következő években, ha bizonyos szabályozások ennek útját nem állják.

A társadalom alább rétegezett elemeinek ez a felfelé irányuló nyomása azonban, mely amint láttuk, nem a háború után fogant meg, a háborúnak népesség- és társadalomátalakító hatásai által is minden bizonnyal tápot kapott. A háború minden borzalmassága ellenére: a társadalmi különbségek kiegyenlítődésének, a demokratizálódásnak eszköze volt. A hősi halál sok ezer fiatal magyar ember életét vágta ketté, s ritkította azoknak elméleti sorát, kik a háború után főiskolai tanulmányokat kezdtek vagy folytatták volna megkezdett egyetemi éveiket. Az elesett hősök egyszer s mindenkorra kitépődtek a magyar értelmiség egykor-majd képviselői közül. Ha hiányuk mégsem érződött meg a háború végén az egyetemi ifjúság számában, ez csak azt bizonyítja, hogy azok az erők, melyek a magyar egyetemi ifjúság számát formálták, szinte a halált is legyőzték. Az elesettek helyébe új rendek kerültek. A szorosán vett értelmiség szinte minden erőtartalékát, fiúgyermekei mellett most már leánygyermekeit is az egyetemekre küldi. De azok a népességi rétegek, melyek egyszer megízlelték azt a más levegőt, melyet az értelmiségi pályák képviselői beszívnak, szintén nem nyugvó buzgóssággal törekedtek ott a maguk helyét biztosítani.

Az 1918/19. év után átmenetileg csökkent az egyetemi ifjúság

száma. Azt követőleg azonban ismét rohamosan emelkedett s az 1922/23. tanévben egyéb főiskolákon kívül az egyetemek, jogakadémiai és hittudományi főiskolák hallgatóinak száma 18.365-ben kulminált. A legsúlyosabban az orvostudományi karok és a Műegyetem érezték meg a szinte fantasztikus tömegeknek odaáramlását.

Olcsó sikert kívánnék aratni, ha arra hivatkoznám, hogy a főiskolai hallgatóság számának megduzzadásában része volt, mint ahogy kétség kívül része volt, annak a nemes eszményeket követő magyar kultúrpolitikának, mely Magyarország megmaradt vidékein lobbantotta lángra a tudománynak megszállott országrészeinken erőszakkal kioltott fáklyáit. Aki figyelmére méltatta gondolatmenetemet, alighanem osztja a véleményemet, hogy a magyar egyetemi ifjúság számának roppant megnövekedésére nézve a döntő okot nem ebben a külső okban kell keresnünk, hanem a magyar társadalom strukturális változásaiban s elsősorban a felfelé irányuló osztálymozgalomban.

7. A felfelé irányuló osztálymozgalom ereje nem csökken.

E mozgalmat a világháború után pár éven keresztül a mezőgazdaság aránylag kedvezőbb, mondhatnók konjunkturális helyzete is táplálta. Csak ezzel magyarázhatjuk — az emelkedés vágyán kívül — azt, hogy az 1922/23. tanévben a magyar egyetemeken 1735 olyan ifjú tanult, kinek szülője kisbirtokos, kisbirtokos napszámos, tehát kisebb gazdaember volt. Ez a réteg az egész főiskolai ifjúságnak ekkor 9.4%-a. Arányszám szerint nem sokkal több talán, mint pár évvel előbb. De abszolút értékben oly számottevő, mint soha azelőtt vagy azóta.

Tulajdonképpen csak az a sajnálatraméltó ebben az egyébként örvendetes tényben, hogy földműves népünk gyermekei szemmel láthatólag húzódoztak a hozzájuk legközelebb álló gazdasági akadémiák látogatásától, ahol szerzett ismereteiket pedig bőségesen hasznosíthatták volna apáik foglalkozásában. Inkább az egykor szinte kizárólagosan kedvelt egyházi szolgálat helyett orvosi, vagy mérnöki pályák felé törekedtek. A földműves-népesség gyermekeinek a főiskolai tanulmányokba való bekapcsolódása egyik legjellegzetesebb tanulsága a világháborút követő évek értelmiségi mozgalmainak. Semmi kétség benne, hogy azt a szakadékot, mely főiskolai hallgatóságunk számának alakulásában elsősorban azáltal jelentkezett, hogy a kereskedelem és hitel önálló vállalkozóinak gyermekei visszaszorultak az egyetemi ifjúság tömegében, jórészt éppen az a most már állandóvá lett érdeklődés hidalta át, melyet földműves népességünk gyermekei részéről észlelhattünk.

Ez az érdeklődés legklasszikusabban az ú. n. inflációs válság idején jelentkezett, amikor a mezőgazdaság is kétségtelenül a legjobb

helyzetben volt a mögöttünk álló 15 év leforgása alatt. De hogy földművelő népünk lelkébe mélyen begyökeredzett az elhatározás, hogy az egyszer megkezdett útról többé le nem tér, azt az azóta eltelt évek adatai is szakadatlan egymásutánban bizonyítják. Tudomásul kell azt venni, hogy földműves népességünk sarjadékai már az első generációban megkívánják tenni azt a nagy utat, melyet az értelmiségi réteggel való felkészülés követel tőlük. Amint az a súlyos válság, melyben a magyar mezőgazdaság most két-három év óta vergődik, enyhülni fog, el kell készülnünk arra, hogy földműves népünk új, az eddiginél még jóval erősebb ostromot indít az egyetemek ellen s majdan az értelmiség (esetleg persze: a más, helyesebb értelemben vett értelmiség) sorai közé való bekerülésért.

Az 1922/23. év adatai azonban másfelől meggyőzően beszélnek arról a szívós ellenállásról, melyet a sajátos értelmiség fejt ki a feltörekvő elemekkel szemben, melynek soraiban az önálló iparosok gyermekei is (11.7%) tömör csoportot alkottak, megvédelmezendő a maguk állásait. A növekvő munka kínálatnak a maguk részéről is fokozottabb munkakínálatot szegeznek. Ebben az évben a főiskolai ifjúságnak 30.2%-át a köztisztviselők, papok, tanárok, tanítók, valamint az ú. n. szabad foglalkozású egyének gyermekei közül állítják ki. Pedig most már azt is biztosan feltételezhetjük, hogy annak a 2483 (13.5%) főnyi egyetemi hallgatói tömegnek jó része, akinek szülője tisztviselői nyugdíjas, előbb: köztisztviselők leszármazója.

Hiába követ el tehát a magyar állam ekkor már szinte kétségbeesett lépéseket a maga tisztviselői létszámának csökkentésére. Hiába küld el ezeket a közszolgálatból s bocsát el másokat végkielégítéssel. Azok az elemek, amelyek az értelmiségi munka terén immár többé-kevésbébbé tradíciót jelentenek s több generáció kitermelődése után alkotják a magyar értelmiség gerincét, nem hajlandók otthagyni a küzdőteret. Gyermekeik boldogulását szinte kizárólag abban látják, ha az egyetemeken diplomát szereznek. Az egyetemi tanulmányok végzése azonban éppen a tömegszerűség, az üzemszerűség miatt mindinkább extenzívvé válik. Széles társadalmi körökben válik köztudattá, hogy kevésbé fontos az, hogy az ifjú egyetemi tanulmányai alatt a tudományokba elmélyedve pallérozza ki elméjét, mintsem inkább a formai képesítés, melyet szükséges útlevélnek tekintenek arra, hogy a fiatalság az élet színterén szereplőként felléphessen.

Az inflációs években azonban az értelmiség válságának igazi kontúrjai még nem bontakoznak ki. Aki megmaradhatott a foglalkozása mellett, örült, hogy legalább azt a nyomorúságos fizetést megkapta, melyet ekkor a köz- vagy magántisztviselőknek fizettek. Mások vagyonuk vagy végkielégítésük roncsaiból éltek, vagy dobták magukat a tőzsdei játék forratagába. Bizonyos új állami intézmények,

mint pl. a vámigazgatás, az állami rendőrség stb. foglalkoztatni tudják a szellemi munkapiacra kerülő új elemeket. Tagadhatatlanul jótékony hatása volt annak a nagyarányú fejlődésnek, mely az önálló Magyarország gyáripárában s ezzel kapcsolatban kereskedelmi életében is mutatkozott.

De a rövid pütkösi királyságnak hamarosan vége lett s amint a magyar állam a szanalás nagy munkájának befejezése után belekerült annak a világválságnak hullámverésébe, mely már esztendőök óta nehéz nyomással terpeszkedik az európai és amerikai államok legtöbbszörének gazdasági élete fölött, s amikor szinte minimális keretek közé szorult vagy éppenséggel évekre megszűnt annak a lehetősége, hogy ú. n. értelmiségi pályán helyezkedjék el az, aki akár a legmagasabb egyetemi kvalifikációnak is birtokosa: akkor egész tragikus mivoltában kibontakozott előttünk az a szomorú kép, melyet az értelmiség válságának magva élénk vetít.

Bármennyire megdöbbenő, nem habozhatunk az igazság bevallásával. Az egész dolog úgy fest, mintha évről-évre új és nem szűnő rohamcsapatok indulnának a küzdelemre, hogy az érvényesülés bástyafokát megmásszak. De hasztalan minden buzgóság, mind vékonyabb közöttük — legalább egyelőre — a réteg, mely boldogulni tud, mely kínos-nehezen, sok lelki és testi szenvedés árán, tényleg el bír jutni az ígéret földjére. A számuk valóban kevés. Hiszen az állam s a többi közületek, az értelmi fiatalság jól ismert gondozó anyái, maguk is szűkös viszonyok közé kerültek, gondterhes napokat élnek. A gazdasági élet pedig csak vegetál. Szinte egyik napról a másikra él és csak most érzi igazán súlyosan annak a szörnyű megpróbáltatásnak a terhét, melyet ránk nézve az ország megcsönkítése jelent s várja az enyhülés, a felszabadulás napját,— legalább az ismét jelentkező konjunktúrát.

A nemzet élni akarásának, meg nem törő bizalmának lehet-e nagyszerűbb, hitelesebb pecsétje annál, hogy a kilátástalanság nem riasztja meg a szülőket, nem tántorítja meg az ifjúságot s ez az ifjúság ma is ugyanolyan tömegben lepi el az egyetemeket, mint a kedvező gazdasági viszonyokat jelző években. A létszám stabilizálódni látszik 13.000 fő körül. Aki azonban figyelemmel kíséri a középiskolai hallgatók számának alakulását, tudja, hogy 8—10 év múltán minden valószínűség szerint, még jóval nagyobb tömegek fognak a középiskolákból az egyetemek felé rajzani, mint a háború utáni évek bármelyikében.

8. Az 1930. évi statisztika eredményei.

Rendelkezésemre állván annak a beható statisztikai adatgyűjtésnek eredményei, melyet a m. kir. központi statisztikai hivatal

most egy éve hajtott végre a főiskolai ifjúság szociális viszonyairól, módomban volt a legfrissebb anyag alapján gondolatmenetemet ellenőrizni. 1930-ban tudvalevőleg már társadalmi életünk széles köreiben erősen érvényesült az említettem gazdasági válság hatása. Legpregnansabban ez a kisbirtokos elem főiskolai tanulmányokból való kiszorulásában jelentkezett. A földműves gyerekek arányszáma csak 6.0%-a volt most az egyetemi hallgatóságnak, szám szerint is csupán 7.75. De hogy kisbirtokos-osztályunk milyen nehezen adta fel itt a már elért eredményeket, mutatja az, hogy az önálló kereskedők egyetemi tanulmányokat folytató gyermekeinek száma is majdnem olyan mértékben fogyott, mint a kisbirtokosok gyermekeié, pedig a kereskedelem (mint főképp városi foglalkozás) már települési helyénél fogva is bizonyos előnyöket élvez e téren a földműveléssel szemben. Az önálló elem háttérbeszorulásából az iparosság kevésbé vette ki részét. Gyermekei 1930-ban is csaknem 10%-át tették az egyetemi ifjúságnak, — örvendetes cáfolatát szolgáltatva annak, mintha számos nehézség és küzdelem ellenére is kisiparos társadalmunkat össze-roppanás fenyegetné, hiszen a kisiparosság szempontjából a gyermekek egyetemi fokú iskoláztatását mindenkor, mint a vállalkozási szellem egyik tipikus jelét foghatjuk fel.

Az 1930. évi adatok vizsgálatának azonban legfontosabb tanulságát másutt találjuk meg. Abban t. i., hogy a szorosan vett köztisztviselők gyermekeinek az arányszáma erősen megkurtult. 1923-ban a szorosan vett köztisztviselői réteg gyermekei közül került ki az egyetemi hallgatók 14.8%-a; 1930-ban már csak 12.7%-a. Annál inkább felöltik ez, mert a papok, tanárok és tanítók gyermekeinek arányszáma ugyanekkor felemelkedett 9.7%-ról 10.8%-ra, az egyéb értelmiségi, tehát szabad foglalkozású egyének gyermekeié pedig 5.8%-ról 8.5%-ra. Nyilván összefügg ez a jelenség azzal, hogy a szorosan vett közigazgatás tisztviselői létszámát többszörösen is apasztották. De hogy az egykori s ma még tényleg köztisztviselő-osztály anyagi helyzetének megingása is visszatartja a szülőket attól, hogy gyermekeiket főiskolai tanulmányokra adják, annak ezek a számok mégis csak bizonyágai. Ezeken kívül azonban bizonyára mélyebben fekvő okai is lehetnek annak, hogy a tényleg alkalmazásban álló köztisztviselők gyermekeinek tömege is megritkult az utolsó években. Forgassuk vissza az idők rokkáját s íziben látjuk, hogy e század 30-as évei táján elsősorban azoknak a köztisztviselőknek gyermekei járhatnak egyetemre, akik a század első évtizedében, valószínűleg inkább ennek is második felében, alapítottak családot s jutottak rendszerint első ízben álláshoz is a közszolgálatban.

Ezeknek a köztisztviselő elemeknek azonban a pályáját a világháború sok esetben kettévágta. Sokan közülük nem érték meg a

háború végét. Ám a többiek közül is sokan abba a tisztviselői rétegbe tartoztak, melyet elsősorban bocsátottak el a létszámredukciónk során a közszolgálatból, még többen pedig annak hátrányát érzik, hogy előmenetelük megakadt, vagy legalább is problematikussá vált: szűkös körülményeik korlátai között gyermekeik egyetemi oktatásában akadályozva vannak. A szabadfoglalkozású egyének nagyobb arányszámában hasonló időrendi eredetű, de másképp ható okok működtek közre. A múlt század vége felé hirtelen növekvő főiskolai ifjúságból termelődtek ki azok az orvosok, ügyvédek, gyógyszerészek, mérnökök stb., kiknek gyermekeit most szemmel tarthatjuk az egyetemeken. Ezek a szabadfoglalkozású emberek a háború előtt pár évvel vagy éppenséggel egy évtizeddel előbb révbe kerülve, egzisztenciájukat — hinnünk kell — úgy tudták megalapozni, hogy gyermekeiknek saját értelmiségi pályájukra való nevelésében nem támadt zökkenő.

9. Különböző társadalmi csoportok gyermekei a főiskolákon saját tömegükhöz képest.

Végig vezettem amilyen tisztelt hallgatóságomat azon a fejlődésmenten, amellyel a magam részéről magyarázni igyekeztem a magyar értelmiség válsága legexponáltabb pontjának, az egyetemi ifjúság látszólag egészségtelen nagy számának jelenségét, őszintén bevallom: részben úgy okozkodtam, ha már szüksézuak vagyunk a javasolt panaceákat illetőleg, legalább az okok szövevényében lássunk tisztában. Talán sikerült is plauzibilissá tenni álláspontomat, mely szerint minden egyes lépés, melyet a legfelsőbb kultúra áldásainak széthintése révén tett meg az ország, azzal az eredménnyel járt, hogy ezektől az áldásoktól remélt gyümölcsöket kamatos kamatok arányában mind többen és többen szerették volna leszakítani.

Az értelmiségi pályákra törekvő ifjak legnagyobb tömegeit maga az értelmiség szolgáltatja, — még pedig a saját maga tömegéhez viszonyítva is legnagyobb tömegeit. Nem pontos számításokra, csak megközelítő becslésekre támaszkodom akkor, amidőn azt állítom, hogy ezer keresőre kb. 35—40 egyetemi hallgató jut köztisztviselői rétegben. A szabadfoglalkozásuak csoportjában minden valószínűség szerint több is ez az arányszám; az ipari tisztviselők körében is 20 körül mozog, az 1930. évre vonatkozó számítások szerint, amint-hogy a kereskedelmi tisztviselők sorában is észrevehetően fölibe emelkedett a 10-nek.

A köztisztviselők gyermekeinek kb. 10-szer akkora a főiskolai tanulmányokban való részvétele, mint népességünk egészét tekintve, — s az iparforgalmi szülők gyermekei között is 5—6-szor akkora. A helyzet kulcsát jórészt ezek a számok adják meg. A magyar honoráciorosztály nem lát gyermekeinek jövőjét biztosítandó ma sem más utat,

mintha a főiskolai tanulmányok rostáján át állítja őket az élet porondjára. Jelentős tömegeit, t. i. a köztisztviselők tömegeit, azok a kedvezmények is csábítják arra, hogy gyermekeiknek ú. n. tudományos képzettséget szerezzenek, melyek éppen a köztisztviselők gyermekeit illetik meg főiskolai tanulmányaik alatt s amelyek annak a félszeg helyzetnek előidézői, hogy hova-tovább az állami protekció vonzza a tisztviselő-gyermekeket a főiskolák felé, ahonnan azonban kilépve, átmenetileg bár, de kénytelen-kelletlen a szellemi munkanélküliek csoportját gazdagítják. Ugyanez a körülmény lehet részben oka annak, hogy ezer nyugdíjas tisztviselő átlag kb. 20 gyermeket taníttat az egyetemeken s igyekszik gyermekével megfuttatni azt a versenyt, melyben maga esetleg alul maradt.

Az önálló egzisztenciák képviselői között egészen kivételes a nagybirtokos s a nagybérlő apák gyermekeinek főiskolai iskoláztatása. 1000 ilyen foglalkozású szülőre csaknem 80 egyetemi hallgató esik, — persze a tömeg, mely a főiskolai hallgatók mögött áll, nagyon csekély. De a középbirtokos és a középbérlő elem gyermekei aránylag kevésbé mennek egyetemekre, mint a köztisztviselők gyermekei. Az itt tárgyalt viszonzszám 20 körül mozog — igaz, hogy viszont e birtokosok gyermekei közül sokan mennek gazdasági akadémiákra, egykor a gazdálkodásban apjuk örökébe lépendő. Az önállók többi csoportjaira már lényegesen kisebb arányszámok jutnak az egyetemeken. Nem véletlen, hanem a gazdasági erők logikus következménye az, hogy 1000 önálló kereskedőre 1930-ban mintegy 10 egyetemen tanuló ifjú esett, iparosra csak 6, kisbirtokosra, kisbérlőre pedig alig több mint 1.

A vizsgálatnak e módja szerint nagyon mérsékelt a kisbirtokosság részvétele a főiskolai munkában. 1000 kereső kisbirtokossal szemben csupán 1 kisbirtokos gyermek tanult 1930-ban az egyetemeken. Ez az adat látszólag megcáfolja azt a kedvező véleményt, melyet fentebb megalkottunk a kisbirtokos földműves népünknek az egyetemi oktatás iránt ébredező érdeklődéséről. Pedig nem úgy van. A földműves nép gyermekeinek az egyetemi tanulmányokba való bekapcsolódása mégis csak fejlődéstörténetileg jól megfigyelhető tény. A jelzett arányszám azt jelenti, hogy ha földműves népességünk gyermekeinek az egyetemi ifjúság közé való sorakozása csak olyan szerény mérveket is ölt, mint aminőt a kisiparosságnál észleltünk, el kell készülnünk arra, hogy az egyetemek helyiségeiben többezer főnyi ily tömeg fog megjelenni, amelynek fellépése napnál világosabban mutatná, hogy az értelmiség válsága általános, nagy társadalmi problémává vált, a szellemi vezetésért küzdő különböző rétegek szinte életre-halálra szóló küzdelmévé.

Hogy ebben a küzdelemben melyik réteg fog felülmaradni, ma

talán még nem lehet megjósolni. Bár sok valószínűség szól amellett, hogy értelmiségi népességünk belső struktúrájában végeredményben mégis csak történnek majd olyan változások, melyek folytán talán már egy generáció múlva egészen más lesz a rétegek társadalmi tagozódás szerint való keresztmetszete, mintsem a mai generációé. Sajnos, egyelőre nem ismerjük a mai értelmiség sorai közé tartozó népességi csoportok társadalmi felépítését. Az 1930. évi népszámlálás ugyan a székesfővárosi statisztikai hivatal jeles igazgatójának, Illyefalvi I. Lajosnak, kezdeményezését követve, beiktatta programjába annak a fontos kérdésnek kutatását, hogy népességünk tagjainak milyen foglalkozást űzött vagy űz az édesapja. Ha majd a népszámlálás anyagát feldolgozzák, valószínű, hogy fel- és lefelé menő osztálymozgalomnak végtelenül érdekes képe fog számaiból kibontakozni, mert hiszen a társadalmi fejlődés lépcsőfokain felfelé, de lefelé is lehet jutni.

Az 1928. évben azonban Illyefalvi, kinek munkásságáról ez alkalommal is a legnagyobb elismeréssel kell megemlékezni, a Budapesten lakó köz- és magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyait kutatván, felvételeiben is helyet juttatott ennek a vizsgálati szempontnak, így legalább az ország köz- és magántisztviselői társadalmának jelentős csoportjairól máris birtokában vagyunk néhány értékes adatnak. Ha Illyefalvi kutatásainak azok a részletei is nyilvánosságra kerülnek, melyeket az ú. n. szabadfoglalkozások képviselőiről begyűjtött (külön-külön pl. az ügyvédekről, az orvosokról, a mérnökökről), az értelmiségi pályákon ma tömörült népességünknek társadalmi képződését sokkal egyszerűbben tudjuk majd áttekinteni. De a máris rendelkezésünkre álló adatok, melyek közül csak néhányat használtam fel vizsgálódásainkban, azt mutatják, hogy az ú. n. tisztviselői állások terén valóban már elég régen megindult a különböző értelmiségi rétegek között a harc az érvényesülésért s éppenséggel nem kétséges, hogy a tisztviselői branche keresztmetszetét a fővárosban is egész másként fogják megítélni e kérdés későbbi kutatói, mint ahogy ezidőszerint a kérdést még én vagyok kénytelen látni.

10. A budapesti köz- és magántisztviselők származási és fizetési viszonyai.

Felesleges talán hangsúlyoznom, hogy akkor, midőn akár a budapesti köztisztviselők, akár a magántisztviselőknek atyjuk foglalkozása szerint való megoszlását szemlélem, a szellemi munka képviselőinek általánosabb fogalmát veszem irányadónak s a tisztviselők előképzettségére való tekintet nélkül vizsgálom a két fontos tisztviselői csoport rétegződését. A tisztviselői karban nem csupán

főiskolai kvalifikációja egyének dolgoznak, hanem gyakran jóval kisebb tanultsággal rendelkezők. Ezért persze közöttük automatikusan több lehet azoknak a száma, akik nem tulajdonképpeni értelmiségi pályán dolgozó egyének családjából kerültek tisztviselői sorba.

De bármily óvatosan is mérlegeljük azokat a számokat, melyeket a budapesti tisztviselők statisztikája produkált, mégis felbukkan ebből az adattárból is azok a tanulságok, melyeknek léptenyomon hangot adtam előadásomban. A budapesti férfiköztisztviselők között pl. 27.5% volt maga is köztisztviselő gyermeke, a nő-tisztviselők között pedig éppenséggel 34.8%.

A köztisztviselői pozícióknak viszonylagos többsége tehát még mindig a köztisztviselők gyermekeinek birtokában van, valószínűleg jóval több is még, mint az idézett pár arányszámból kitűnik, mert a nyugdíjasnak jelzett apák között valaha elég sokan közhivatalokban szolgálhattak.

A köztisztviselői pályán azonban már 1930-ban élesen kirajzolódtak azoknak a társadalmi harcoknak a vonalai, melyek a külvilág számára talán hang nélkül folynak le, de annál inkább élet-halálra szóló küzdelmet jelentenek. A budapesti (akár a férfi, akár a nő) köztisztviselőknek legalább 10%-a származott önálló iparosoktól, 5—6%-uk pedig önálló kereskedőktől. Azok a kísérletek, melyeket gazdasági életünknek ezek az önálló elemei folytatnak az értelmiség sorai közé való bejutásért, éppenséggel nem sikertelnek. Ha a jövőben úgy adódnék, hogy ezeknek az elemeknek gazdasági ereje, viszonylagosan bár, még jobban fölibe kerekednék a köztisztviselő osztályának, a tisztviselők leszármazottjai jóval inkább háttérbe szorulnak a sajátos köztisztviselői társadalomban. Pedig a köztisztviselőosztály anyagi bázisa inog. Ezt az is igazolja, hogy a nőköztisztviselők tömegében még fölülöbbsen nagy a köztisztviselők gyermekeinek száma. Ne a családi összeköttetésekre gondoljunk, amelyek révén talán ezek a hölgyek könnyebben juthattak közhivatalokhoz. Számítoljuk itt le a gazdasági helyzet gyengülésének hatását, mely a köztisztviselőket arra kényszeríti, hogy leánygyermeküket is kereső pályákra adják.

Tisztán meglátszanak a társadalmi küzdelem nyomai a budapesti magántisztviselők származás szerint való megoszlásában is. A köztisztviselők gyermekeinek arányszáma itt jóval kisebb. Nagyobb a maguk is magántisztviselők gyermekeinek tömege. A domináló szerep azonban az önálló iparosoké és kereskedőké. Az iparosok bizonyára a társadalmi emelkedésnek egy lépcsőjét látták abban, hogy gyermekük ipari vagy kereskedelmi, vagy hitel stb. vállalatban mint tisztviselő boldogul. Az önálló kereskedők gyermeke örül annak, ha a kis szatócsboltból az előkelő vállalat jól bútorozott szobáiba kerül.

A társadalmi erőknek szélesskálájú játékát egyebütt is látjuk. Úgy a magántisztviselők, mint a köztisztviselők között — s főképp a női tisztviselők sorában — figyelemreméltó számban tömörülnek azok, akik a társadalmi ranglétra alsó fokozatairól küzdöttek fel magukat: apjuk közszolgálati altiszt vagy ipari munkás, kereskedelmi szolgálta stb.

Pedig az a bér, melyet a tisztviselő elérhet, az egykori idők akkor is szűkös fizetéséhez képest vajmi kevés. A budapesti férfimagántisztviselők közel egyharmadának, a nőtisztviselők több mint kétharmadának a havi fizetése 200 pengőn alul marad. A nőtisztviselőnek csak alig-alig van 300 pengőnél többje, — férfinak 500 pengőt meghaladó illetménye. Holott a magánvállalatok tisztviselői közül a nagyobbik fele (a nők közül háromnegyed rész) lakbért sem kap. Viszont munkaidejük legtöbnyire meghaladja a napi hét órát, vagy akár nyolc óra az. Csoda-e így az, hogy a férfimagántisztviselők között csak 57.6%-nak van főbérleti lakása (vagy esetleg ritkán háztulajdonos), a nők közül pedig éppen csak 22.2%-nak. Csoda-e az, hogy a magántisztviselők főbérleti lakásai között a kétszobás lakás a legtipikusabb. Csoda-e, ha a férfimagántisztviselők kétharmadrészének s a nők egészen túlnyomórészének (90.7%) nem telik háztartási alkalmazottra?

S a kép aligha kedvezőbb, ha a budapesti köztisztviselők viszonyait vizsgáljuk meg közelebbről. A férfiköztisztviselők között aránylag még több a kisfizetésű elem, mint a magántisztviselők között. Kétharmadrészük havi fizetése a 300 pengőt nem érte el 1928-ban, — igaz, hogy a nagyobbfizetésű elem viszont ebben a tisztviselői branchban gyakoribb. A nőtisztviselők anyagi helyzete itt is sivár. Nyilván a rendszeres lakbérilletménynek köszönik a tisztviselők, kiknek különben (a férfiaknak) csaknem a fele főiskolai végzettséggel rendelkezik, hogy (a férfiak között) 73.8%-nak, illetőleg (a nők között) 40.2%-nak volt főbérleti lakása (vagy háztulajdonos). De jellemző, hogy azért a főbérlet köztisztviselők is túlnyomó részt csak egy- vagy kétszobás lakást tudnak bérelni. Négyosztós lakás már kivételes példa. Háztartási alkalmazottat közülük is csak a kisebbség tart.

De a budapesti adatok más szempontból is tanulságosak. A köztisztviselők között nincsenek annyian főiskolai képzéshez kötött állásban, mint ahány tisztviselőnek meg van a főiskolai kvalifikációja. A főiskolai képzés nem mindenkinél hatályosult, — sőt sok tisztviselőnél nem. Viszont a magántisztviselői pályán általában nem előfeltétel az egyetemi tanulmányok elvégzése s mégis pl. a férfimagántisztviselők egyharmadrészének szintén van főiskolai oklevele: oklevelét plus-értékként veti bele pályájának biztosításába. A köztisztviselők között sem mindenki, akinek, bár egyetemi oklevele

van s pl. a számvevőségen vagy a segédhivatalban szolgál, hajótörtöttje az életnek: a gép, mely élete vonalát vezeti, több erőt tud így kifejteni — hiszi.

11. A megoldás útja: az intelligencia erősebb foglalkoztatása a gazdasági életben.

A ténynek, melyről most szoltam, azonban nagy a jelentősége az értelmiség válságának problémája körül is.

Ne értessem félre. A megoldás, melyre talán gondolok, nem máról-holnapra érik meg, — teljesen sohasem fog megvalósulni — de feléje megyünk.

Kifejtettem, hogy az intelligencia legmagasabbrendű képződése Magyarországon is, mint különben világszerte, rendkívül megélénkült s kifejtettem azt is, hogy népünk fiatalságának az egyetemek felé való tódulása nem természetellenes, sőt ellenkezőleg minden jel szerint természetes jelenség, — ha nem is hozza meg azonnal azt a kézzelfogható eredményt a fiatalság számára, amit tőle a közfelfogás vár.

A középiskolákból kiáramló ifjúság chance-ait — számuk aránylag szintén sokkal több, mint Nagy-Magyarországon — rontja a nagyobb szellemi készültségű, a főiskolát végzett ifjúság egyre szaporodó tömege. A főiskolai ifjúság normálisnak vélt érvényesülését viszont akadályozza az egyetemek hallgatóságának s az egyetemeken okleveleket szerzett ifjak tömegének megduzzadása.

Az új generációk elhelyezkedése tehát nem történhetik szabályosan. Lépten-nyomon egymásba ütközik a szellemi munkapiacon az új elemek munkakinálata, melyet azonban a piac csak akadozva vagy egyáltalán nem tud felvenni. A nagy kínálat következménye egyrészt (a közgazdasági és az állami gazdaság szorult helyzetén kívül) leszorította a szellemi munka javadalmazását. Ezt a magán- és köztisztviselők kereseti viszonyai határozottan bizonyítják. Elvégre a tisztviselői előmenetel elzáródása burkolt fizetésredukcióval egyértelmű, s az is, ha pl. a drágább munkaerők helyett a vállalkozás olcsóbbakat alkalmaz.

A szellemi munka értékelésének ebben a deklasszifikálódásában a gazdasági prosperitás bizonyára hozhat javulást és fog is azt hozni. S amint a szellemi munkapiac munkahiánya csökkenik, emelkedni fog a ma munkanélküliek munkájának becse. De a legcsapongóbb fantázia mellett sincs remény arra, hogy hosszú időn át a jövőben páholyból nézhesse az élet versenyződelmeit az, aki esztendőik lemondásai és áldozatai árán készült el szellemi életpályájára. Abban a pillanatban, mikor a magas és legmagasabb tanulmányi kvalifikáció jóval szélesebb népszerűségi rétegek szellemi tulajdona, mint

amekkora tömeget a társadalom képzettségének megfelelő helyen tud foglalkoztatni, a középiskolai, az egyetemi oklevél elveszti a szellemi munka terén döntő jelentőségét. Közeledni fog nálunk is az óra, mikor általánosabbá válik az a felfogás, hogy középiskolai vagy főiskolai tanulmányokat nem feltétlenül azért kell végeznünk, mert anyagi javakra lehet felváltani a szerzett oklevelet, hanem, hogy ezek az oklevelek bizonyos előnyt jelentenek az egyén számára az élet küzdelmeiben.

Ha még többen lesznek azok, mint ahogy többen lesznek majd, akik egyetemi oklevéllel a kezükben akarják egzisztenciájukat megalapozni, a fejlődés ráeszmélteti az ifjúságot arra az először keserű, de végeredményben mégis csak sorsdöntő tanulságra, hogy nemcsak az ú. n. értelmi foglalkozások körében lehet kamatoztatni az iskolai és az egyetemi évek sok fáradságát, hanem a gazdasági élet is számtalan lehetőséget nyújt, melyben a magasabbrendű értelem mégis csak könnyebben boldogul, mint a kevésbé kiművelt agy.

Szilárd a meggyőződés, hogy nem vezetődhetik le más úton az egyre képződő intelligencia, mintha a gazdasági életnek olyan pozícióba is bevonul a magasabb műveltség, melyekről ma úgy véljük, hogy elegendő azokat szinte primitív műveltséggel betölteni.

Magyarország gazdasági politikájának kérdéseit megszoktuk materiális oldaláról szemlélni. A szellemi erőket, melyek pedig talán döntőbbek, többnyire elhanyagoljuk, nem vesszük figyelembe.

12. A megoldás kulcsa az állam és a társadalom kezében van.

Nem féltem Magyarország jövőjét attól, hogy napjainkban annnyival többen járnak középiskolákba és egyetemekre, mint 30 évvel ezelőtt. A kultúra terjedése soha még nem vált kárára egy országnak, — csak előnyét szolgálhatta az.

Szabad-e Magyarország jövőjéért amiatt aggódnunk, hogy a középfokú, vagy alsófokú hivatalainkban egyetemet végzett emberek fognak egykor dolgozni? Szabad-e gazdasági erőink bomlásától tartani, ha vállalataink vezetésében a mainál több intelligencia fog összpontosulni? A magyar mezőgazdaság és az ipar s főképpen a kézműipar szinte szomjúhozik még arra a szellemi erőtöbbletre, mely ma úgy hiányzik belőle, mint a vetésnek — sokszor — a tavaszi napsugár.

Mélységesen átérzem a mai fiatalság tragédiáját. Előbb a világháború borzalmaival élte át, később a boldogulása ütközik folyton drótkadályokba. A háború utáni nemzedék talán még nehezebb problémák előtt áll: neki végleg le kell számolni azokkal az utakkal, melyeket ősei jártak meg akkor, mikor életük pályáját kiépítették. De ebben az ifjúságban látom én a jövő Magyarországnak úttörőit, a dán, a svéd fiatalság követőit, akik egyetemi diplomával a kezük-

ben dolgoznak közvetlen munkával maguk s országuk gazdasági fellendülésén.

Átmeneti korszak szerencsétlen, de talán mégis szerencsés szülöttei ezek az ifjak. Sok közülük bizonyára nem is találja meg igazi helyét a társadalomban s felmorzsolódik. De sokan ébrednek közülük majd arra a tudatra, hogy mégsem hiába küzködtek, kínlódtak, nem hiába suhantak el a fiatalság évei, — az öregkor napjai meghozzák majd a nyugalmat, a sikert.

Az értelmiség válságának egyik legfőbb okát abban láttam, hogy az értelmiségi pályákra társadalmunk minden rétege fel kíván készülni. A nagy feszültségnek ez is az egyik oka. Mondtam: az egyetemi tanulmányok demokratizálódtak. Az értelmiségi pályák ezzel kiléptek abból a misztikumból, mely azokat valaha körülvette. A szellemi kvalifikáció magasabbrendű mértéke hétköznapijává vált. Ha állam és társadalom valahára tudatára ébred ennek az alapjában egyszerű, sőt örvendetes ténynek s megépíti azokat a csatornákat, amelyekken át a gazdasági élet érdekében gyűjtse össze azokat a szellemi javakat, melyek feltorlódnak népünk fejlődésében, aranyat, jólétet teremthet ott, ahol ma gyakran a panasz és kétségbeesés szavai sikoltanak.